

COMMISSIE KOLONIALE COLLECTIES

ADVIES

Objecten	De Eugène Dubois-collectie, bestaande uit specimina in Rijksbezit (hierna aangeduid als de Dubois-collectie) zoals omschreven in bijlage 1
Huidige eigenaar	Nederlandse Staat
Beheerder	Naturalis Biodiversity Center
Teruggaveverzoek van	Republiek Indonesië vertegenwoordigd door achtereenvolgens <i>Tim Repatriasi Koleksi Asal Indonesia di Belanda</i> ¹ en <i>Tim Repatriasi Objek Pemajuan Kebudayaan Dan Pengembalian Cagar Budaya Yang Berada Di Luar Wilayah Republik Indonesia Ke Dalam Wilayah Republik Indonesia</i> ² (elk hierna aangeduid als Tim Repatriasi)
Datum teruggaveverzoek	1 juli 2022
Adviesnr.	ID-2025-1
Datum advies	5 september 2025
De Commissie Koloniale Collecties ³ bestaande uit	mr. L.Y. Gonçalves-Ho Kang You (voorzitter), prof. dr. L.N.K. van Broekhoven, prof. dr. R. Potts, prof. dr. R. Raben, dr. A.F. Schrikker (leden)
Secretaris	mr. drs. J.M. Mooren

1. Het verzoek

Op 1 juli 2022 heeft de Republiek Indonesië bij de Staatssecretaris Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een verzoek ingediend tot teruggave van de 'Eugene Dubois collection, including Pithecanthropus skull and femur (The Java Man)'. De Staatssecretaris heeft de Commissie Koloniale Collecties (hierna:

¹ *Tim Repatriasi Koleksi Asal Indonesia di Belanda* bestond uit Nadiem Anwar Makarim BA, M.B.A., Retno Marsudi, S.H., LL.M. (leiders/directeuren), Dr. Hilmar Farid (verantwoordelijke), I Gusti Agung Wesaka Puja (voorzitter), Bonnie Triyana BA (secretaris), Prof. Dr. Oman Faturrahman, Dr. Sri Margana, Dr. Junus Satrio Atmodjo, Dr. Ninie Susanti Tedjowasono, Dr. Gabriel Roosmargo Lono Lastoro Simatupang, Dr. Irmawati Marwoto, Dr. Bondan Kanumoyoso (leden), Dr. Sadiyah Boonstra (extern adviseur).

² *Tim Repatriasi Objek Pemajuan Kebudayaan Dan Pengembalian Cagar Budaya Yang Berada Di Luar Wilayah Republik Indonesia Ke Dalam Wilayah Republik Indonesia* bestaat uit Dr. Fadli Zon, M. Sc. (adviseur), Endah T.D. Retnoastuti, S.S., M.Phil. (verantwoordelijke), Prof. Dr. Ismunandar (voorzitter), Masyitoh Annisa Ramadhani Alkatiri S.IP., M.A., Anindita Kusuma Listya S.Sos., M.P.P., Basuki Teguh Yuwono S.Sn., M.Sn., Prof. Dr. Agus Aris Munandar, Prof. Dr. Oman Faturrahman, M.Hum., Prof. Dr. Bambang Sunarto, S.Sen., M.Sn., Dr. Suryadi, Dr. Ninie Susanti, Putu Supadma Rudana (leden), Raden Usman Effendi, S.E., MDAT. (coördinator), Anton Wibisono, S.Hum., Andhini Widyasari, S.H., Khanifudin Malik, S.Si., Fatwa Yulianto, S.H., M.H. (secretariaat).

³ De *Adviescommissie teruggave cultuurgoederen uit koloniale context* (kortweg: Commissie Koloniale Collecties) werd op 6 september 2022 ingesteld door de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

de Commissie) op 17 november 2022 verzocht te adviseren over het teruggaveverzoek. De Republiek Indonesië werd vertegenwoordigd door Tim Repatriasi.

2. De collectie en reikwijdte van het advies

De Dubois-collectie bevindt zich in de rijkscollectie en is in beheer van Naturalis Biodiversity Center te Leiden (hierna: Naturalis). De collectie, genoemd naar de Nederlandse wetenschapper Eugène Dubois (1858-1940), omvat fossielen die door Dubois zijn bijeengebracht. In de collectie bevinden zich ruim 28.000 specimina afkomstig uit Indonesië. Het grootste gedeelte werd tussen 1888 en 1900 door of in opdracht van Eugène Dubois opgegraven en verzameld op Java en Sumatra. De fossielen⁴ spelen een belangrijke rol in de kennis van en het wetenschappelijke debat over de evolutie van de mens en vroege mensachtigen. Dubois wilde de evolutietheorie van Darwin bewijzen door de 'missing link' te zoeken tussen aapachtigen en de mens (*homo sapiens*). Topstukken in de Dubois-collectie zijn fossielen van *Pithecanthropus erectus* (later bekend als *homo erectus*), te weten een femur (RGM.1332452), een schedelkapje (RGM.1332450) en een kies (RGM.1332451).

Dit advies richt zich uitsluitend op de specimina in de Dubois-collectie die in het gebied van het huidige Indonesië zijn verzameld.

Bijlage 1 bevat een specificatie van de specimina uit de collectie die vallen binnen de reikwijdte van dit advies.

3. Het beleidskader

De beoordeling van het teruggaveverzoek vindt plaats binnen de kaders van de *Beleidsvisie collecties uit een koloniale context* van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.⁵ De beleidsvisie is gebaseerd op het rapport *Koloniale collecties en erkenning van onrecht* van de Raad voor Cultuur.⁶ Een verzoek om teruggave van een cultuurgoed kan worden ingediend door een staat waar Nederland koloniaal gezag uitoefende of een land dat door andere mogendheden is gekoloniseerd.

Samengevat zijn de kaders van de beoordeling in de beleidsvisie als volgt omschreven:

De Commissie stelt eerst vast of het herkomstonderzoek toereikend is.

Vervolgens stelt de Commissie vast of er sprake is van onvrijwillig bezitsverlies. Daartoe wordt beoordeeld of met een redelijke mate van zekerheid kan worden vastgesteld dat een land waar Nederland koloniaal gezag uitoefende het bezit van het verzochte cultuurgoed onvrijwillig is verloren en het cultuurgoed vervolgens in bezit van de Nederlandse Staat is gekomen. Als wordt vastgesteld

⁴ De Dubois-collectie bestaat voornamelijk uit fossielen maar er behoren ook meer recente natuurhistorische cultuurgoederen toe. Voor de leesbaarheid wordt hierna de term 'fossielen' voor de beide categorieën gehanteerd.

⁵ Beleidsvisie 29 januari 2021,

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/01/29/rapportbeleidsvisie-collecties-uit-een-koloniale-context>.

⁶ Rapport 7 oktober 2020, <https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/adviezen/2020/10/07/advieskoloniale-collecties-en-erkenning-van-onrecht>.

dat dat het geval is, zal worden geadviseerd tot een onvoorwaardelijke teruggave van het cultuurgoed.

Indien uit de herkomstgeschiedenis niet kan worden vastgesteld of sprake is van onvrijwillig bezitsverlies, en voor zover deze cultuurgoederen voor het land van herkomst een bijzonder cultureel, historisch of religieus belang vertegenwoordigen, maakt de Commissie een belangenafweging. Het belang van teruggave voor het herkomstland dient dan naar redelijkheid en billijkheid te worden afgewogen tegen andere relevante belangen.

Relevante belangen kunnen zijn het culturele belang van het cultuurgoed voor het herkomstland, de betrokken gemeenschappen in de herkomstlanden en in Nederland, de betekenis voor de collectie Nederland, de toekomstige bewaaromstandigheden en de publieke toegankelijkheid. Objecten kunnen veelzeggend zijn voor nationale en regionale tradities en de identiteit van een land, volk, gemeenschap of individu. Het belang van een cultuurgoed zal vaak voor Nederland anders zijn dan voor het land van herkomst. Ook voor Nederlanders met wortels in de herkomstlanden kunnen koloniale cultuurgoederen in Nederlandse musea van speciale betekenis zijn.

Indien het teruggevraagde object afkomstig is uit een voormalige kolonie van een andere mogendheid maakt de Commissie eveneens een afweging. Het belang van teruggave voor het herkomstland dient naar redelijkheid en billijkheid te worden afgewogen tegen andere relevante belangen. Wel zal herstel van onrecht in de beoordeling het uitgangspunt moeten zijn. In een dergelijk geval is het onrecht niet door Nederland veroorzaakt, maar is Nederland als huidige eigenaar van de objecten wel als enige in de positie om dit onrecht te herstellen.

Indien de Commissie adviseert tot teruggave aan de verzoekende staat, dient ingevolge de Erfgoedwet en de *Beleidsvisie collecties uit een koloniale context* van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap rekening gehouden te worden met de vervreemdingsprocedure voor publieke collecties en wordt het advies van de Commissie tevens beschouwd als een advies over de onmisbaarheid en onvervangbaarheid van het object in de zin van artikel 4.18 van de Erfgoedwet.

4. De procedure

Op 1 juli 2022 heeft de Republiek Indonesië een verzoek ingediend tot teruggave van de 'Eugene Dubois collection, including Pithecanthropus skull and femur (The Java Man)'. De Staatssecretaris heeft de Commissie op 17 november 2022 verzocht te adviseren over het teruggaveverzoek. De Commissie achtte het voor dit verzoek van belang dat een lid werd toegevoegd met specifieke expertise op het gebied van paleoantropologie. Op 8 april 2024 werd derhalve dr. R. Potts als aanvullend lid benoemd door de Staatssecretaris.

De Commissie heeft om zich een beeld te vormen van de betekenis en waarde van de Dubois-collectie met een groot aantal deskundigen gesprekken gevoerd. In paragraaf 5 zal daar op worden ingegaan.

De beheerder van de collectie, Naturalis, heeft op verzoek van de Commissie onderzoek gedaan naar de herkomstgeschiedenis van de Dubois-collectie en heeft daarvan in juni 2023 rapport uitgebracht (*bijlage 2*). De Commissie heeft het teruggaveverzoek en het herkomstrapport besproken. Het herkomstonderzoek is in Engelse vertaling gedeeld met Tim Repatriasi. Zowel de Commissie als Tim Repatriasi hadden nadere vragen naar aanleiding van het herkomstrapport. Die vragen zijn op 16

oktober 2023 gedeeld met Naturalis. Na overleg met Naturalis is besloten dat nader onderzoek door experts noodzakelijk was. De Commissie had behoefte aan nadere informatie over:

- het recht op de grond waar de opgravingen plaatsvonden;
- regelingen in Nederlands-Indië over ontvreemding van cultuur- en natuurhistorische collecties;
- plaatselijke (Javaanse) opvattingen over vondsten en het wegnemen van historisch materiaal;
- afspraken tussen overheden en belanghebbenden over bezit en bestemming van de collectie;
- afspraken over en intenties bij opzending naar Nederland;
- verdere overwegingen van belanghebbenden over eigendom en bestemming van de collectie;
- de discussie rond het repatriëringsverzoek van de Indonesische regering in 1951;
- de discussie rond repatriëringsverzoeken in de jaren '70.

Voor dit aanvullende onderzoek zijn verschillende deskundigen benaderd. Het aanvullende herkomstonderzoek (*bijlage 3*) is uitgevoerd door onderzoekers van het Expertisecentrum Restitutie van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (hierna: NIOD), die zich vooral op historisch onderzoek in Nederland hebben gericht. Naar vragen van juridische aard is door jurist dr. T.P. Moeliono (*bijlage 4*) en door jurist prof. mr. J.E. Jansen (*bijlage 5*) onderzoek gedaan. Historisch onderzoeker drs. Y. Wahyu Pratiwi verrichtte onderzoek in historische kranten en archieven in Indonesië, met name in het Arsip Nasional Republik Indonesia (ANRI) in Jakarta. De resultaten van laatstgenoemd onderzoek zijn gedeeld met het NIOD en verwerkt in het NIOD-rapport. Naturalis gaf de onderzoekers van het NIOD volledige toegang tot het museumarchief. Zelfstandig onderzoeker P. C.H. Albers stelde zijn transcripties van de correspondentie van Dubois beschikbaar.

De onderzoeksresultaten van het NIOD, van Moeliono en van Jansen zijn neergelegd in drie afzonderlijke rapporten, die in augustus 2024 in concept door de Commissie zijn ontvangen. De Commissie heeft hierna op enkele punten om verduidelijking gevraagd, waarna de opstellers van de rapporten enkele aanvullingen hebben doorgevoerd. Op 15 oktober 2024 zijn de rapporten gedeeld met Naturalis en Tim Repatriasi. Op 18 november 2024 heeft Naturalis een reactie op de rapporten aan de Commissie gestuurd. Deze reactie is op 18 en 19 december 2024 met de auteurs van de rapporten gedeeld en hun is gevraagd of deze reactie aanleiding gaf de rapporten aan te passen. Dat was niet het geval.⁷ Tim Repatriasi liet in een vergadering op 26 mei 2025 weten geen nadere vragen of opmerkingen bij de rapporten te hebben.

Op 5 september 2025 heeft de Commissie het teruggaveverzoek besproken en besloten te adviseren zoals hieronder weergegeven.

5. Het onderzoek

Om zich een beeld te vormen van de betekenis en waarde van de Dubois-collectie heeft de Commissie gesprekken gevoerd met een groot aantal deskundigen onder meer op het gebied van paleoantropologie, geologie, archeologie, recht en rechtsgeschiedenis, natuur- en geesteswetenschappen in Nederland, Indonesië, Zuidoost-Azië en de Verenigde Staten.

Door diverse deskundigen werd benadrukt dat de Dubois-collectie vanwege haar omvang en de diversiteit en kwaliteit van de specimina enig in haar soort is en ongeëvenaard is in de geschiedenis.

⁷ E-mail van het NIOD aan de Commissie, 4 februari 2025, e-mail van prof. mr. J.E. Jansen aan de Commissie, 10 januari 2025, Dossier CKC ID-2025-1.

De fossielen zijn van grote waarde voor de cultuur van Indonesië en voor de internationale wetenschap in het verleden, het heden en de toekomst. De Dubois-collectie bevat een grote verzameling van holotypes en vormt daarmee een referentiecollectie voor hedendaags wetenschappelijk onderzoek en opgravingen. Deze ondervinden er hinder van dat de Dubois-collectie in Nederland is.

Voorts hebben verscheidene deskundigen er met nadruk op gewezen dat het ontbreken van de Dubois-collectie op langere termijn een negatieve impact heeft gehad op de ontwikkeling van de paleontologie en de opleiding van wetenschappers in Indonesië.

Tevens werd gewezen op het belang van het internationaal delen van wetenschappelijk onderzoek en kennis. Overheden en wetenschappelijke instellingen stellen steeds meer de openbaarheid en toegankelijkheid van kennis centraal, hetgeen in internationale verdragen en overeenkomsten wordt neergelegd. Hierbij werd verwezen naar het Nagoya Protocol dat 'access, fair and equitable benefit sharing' nastreeft voor genetische bronnen.⁸

Naar aanleiding van het teruggaveverzoek is in eerste instantie herkomstonderzoek verricht door Naturalis, waarvan de resultaten in een rapport zijn neergelegd. Het Naturalis-rapport biedt een overzicht van het leven van Eugène Dubois, zijn expedities en zijn collectie. Daarbij wordt ook ingegaan op (de wetenschappelijke discussies over) Dubois' belangrijkste vondsten, de verzending van de fossielen naar Nederland, de wederwaardigheden van de collectie tot heden, en haar wetenschappelijk belang.

In het kader van het teruggaveverzoek acht de Commissie onder meer de volgende feiten van belang.

Eugène Dubois (1858-1940) was een Nederlands medicus met wetenschappelijke belangstelling. Na het lezen van de publicaties van Charles Darwin stelde hij zich tot doel Darwins theorie van de evolutie van de mens te onderbouwen door het zoeken naar de zogenoemde 'missing link': fossiel bewijs dat de vroege mens uit de aap was geëvolueerd. Dubois vermoedde dat de oorsprong van de mens in Azië lag. Om zichzelf de mogelijkheid te verschaffen in Nederlands-Indië onderzoek te doen, besloot hij zich aan te melden bij het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) als medisch officier. Op 11 december 1887 arriveerde hij op Sumatra. In de daaropvolgende jaren gebruikte Dubois alle tijd die hij beschikbaar had aan de zoektocht naar fossielen. In het Naturalis-rapport is vermeld dat Dubois erin slaagde 'zijn meerderen steeds meer te overtuigen van het nut daarvan, waardoor hij steeds meer steun krijgt van de plaatselijke Nederlandse autoriteiten om tijd en middelen te besteden aan zijn expedities (...).'⁹ In 1889 werd Dubois ter beschikking gesteld van het Nederlands-Indische departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, dat hem in staat stelde zijn expedities voort te zetten.

Na aanvankelijk te hebben gewerkt op Sumatra, besloot Dubois rond 1890 zijn aandacht te verplaatsen naar Java, onder andere in het Kendeng-gebergte in Midden-Java. Dubois richtte zijn

⁸ Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from Their Utilization to the Convention on Biological Diversity (Nagoya, 29 oktober 2010). Ook andere internationale verdragen streven samenwerking en het delen van onderzoeksgegevens na. Zie bijvoorbeeld de Unesco Aanbeveling over Open Science (Parijs, 2021), het Kaderverdrag van de Raad van Europa inzake de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving (Verdrag van Faro, 2005) en het Unesco Verdrag inzake de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed (Parijs, 2003).

⁹ Bijlage 2, pag. 4.

onderzoek daarmee op plekken waarvan al langer bekend was, onder andere door eerdere opgravingen van de Javaanse kunstenaar en onderzoeker Raden Saleh (1807-1880), dat daar prehistorische fossielen konden worden gevonden.¹⁰ Het Naturalis-rapport vermeldt: 'Na te hebben gezocht op meerdere plekken werd er bij de vindplaats Trinil langs de Solo Rivier eindelijk succes geboekt. Met behulp van twee officieren¹¹ van de genie, een aantal lokale arbeiders en [een] groep van 30 tot 40 gevangenen [...] worden hier niet alleen een grote hoeveelheid fossielen van prehistorische diersoorten gevonden, maar ook een aapachtige kies (1891), een aapachtig schedeldakje (1891) en een relatief modern-uitziend dijbeen (1892). Deze schrijft hij in eerste instantie toe aan een nieuwe soort: *Anthropopithecus erectus*; een rechtop lopende chimpanzee. Na het bestuderen van meer vergelijkingsmateriaal en het vaststellen van de herseninhoud van het schedeldakje, schrijft hij de vondsten in 1894 toe aan een nieuw geslacht en soort: *Pithecanthropus erectus* (Dubois, 1894b), de rechtop gaande aapmens. Het ongelooflijke is gebeurd: Dubois heeft het evolutionaire verband tussen aap en mens gevonden. Deze vondst zal hem wereldberoemd maken.'¹²

Voor het determineren en beschrijven van de fossielen was in Nederlands-Indië onvoldoende vergelijkingsmateriaal voorhanden.¹³ Mede op grond hiervan besloot de Nederlands-Indische regering om Dubois voor twee jaar naar Nederland uit te zenden, waar hij onder meer gebruik zou kunnen maken van vergelijkingsmateriaal in het Museum van Natuurlijke Historie in Leiden, één van de voorgangers van Naturalis.¹⁴ In 1895 kwam Dubois in Nederland aan en begon daar met onderzoek van de collectie.¹⁵ In het Naturalis-rapport is weergegeven hoe Dubois' tweejarige opdracht in de daaropvolgende jaren meerdere keren moest worden verlengd, omdat hij zijn werkzaamheden aan de collectie nog niet had afgerond. Daarnaast werd Dubois benoemd tot curator bij het Teylers Museum in Haarlem en tot bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.¹⁶ Uit het Naturalis-rapport wordt duidelijk dat de bewerking van de collectie door Dubois bij zijn overlijden in 1940 nog niet was voltooid.

Zoals vermeld, hebben het NIOD, Moeliono en Jansen aanvullend onderzoek verricht, waarvan de resultaten zijn opgenomen in drie rapporten. Hoewel deze rapporten zich niet uitsluitend richten op de opgravingen op Java, ligt de nadruk op de opgravingen bij Trinil in het regentschap Ngawi, aangezien hier de grootste groep van ruim 4000 fossielen is opgegraven. Bovendien werden bij Trinil ook de fossielen van de *Pithecanthropus erectus*, de topstukken uit de Dubois-collectie, gevonden. De omstandigheden bij de opgravingen die Dubois elders op Java en op Sumatra verrichtte komen zijdelings aan de orde.

De drie bovengenoemde rapporten zijn, evenals het Naturalis-rapport, integraal onderdeel van dit advies. Samengevat zijn ten aanzien van de thema's waarover de Commissie nadere informatie wenste de volgende bevindingen in de rapporten opgenomen.

¹⁰ Bijlage 2, pag. 3-4.

¹¹ Het gaat om korporaal Kriele en korporaal De Winter.

¹² Bijlage 2, pag. 4.

¹³ Bijlage 2, pag. 13

¹⁴ Bijlage 2, pag. 13. In het huidige Naturalis Biodiversity Center zijn onder andere het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie en het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie opgegaan. Zie: <https://scientific-collections.gbif.org/institution/0e919a55-08d3-4bd2-aec1-200858fafd92>.

¹⁵ Bijlage 2, pag. 14.

¹⁶ Bijlage 2, pag. 15.

5.1 Het recht op de grond

Naturalis beschrijft hoe Dubois in 1890 zijn aandacht richtte op de oevers van de Solo-rivier en de Kendeng-heuvels op Java. Bij Trinil aan de Solo-rivier werd succes geboekt. Tijdens expedities in opeenvolgende jaren zijn daar veel belangrijke fossiele vondsten gedaan. Op basis van wetenschappelijke publicaties en archiefonderzoek concludeert het NIOD dat de fossielen gevonden werden in de grondlaag die zich zowel in het regenseizoen als in het droge seizoen onder waterpeil bevond. Het NIOD heeft ook historische foto's en kaarten geraadpleegd die lijken te wijzen op de aanwezigheid van rijstvelden en agrarische activiteit aan de oevers van de rivier waar de opgravingen plaatsvonden.

Het onderzoek heeft niet precies uitgewezen wie de eigenaar was van de grond waaruit de fossielen onder verantwoordelijkheid van Dubois werden opgegraven, maar het is aannemelijk dat delen van de grond in gebruik waren bij de lokale bevolking. Ten tijde van de opgravingen was in Nederlands-Indië het Burgerlijk Wetboek (BWNI) van kracht, maar, in de woorden van Jansen: 'Het BWNI gold niet voor alle inwoners van Nederlands-Indië, maar enkel voor Europeanen en voor daarmee gelijkgestelden. Het gold dus niet voor wat destijds heette de inlandse bevolking of inlanders.'¹⁷

Voor de lokale bevolking gold (ongeschreven) gewoonterecht, zogenoemd adatrecht. De gemeenschappen of gebieden waar bepaalde gemeenschappelijke adatrechtelijke gebruiken werden geïdentificeerd, werden adatrechtskringen genoemd. Moeliono vermeldt in zijn onderzoeksrapport dat hij geen beschrijving van het adatrecht in de regio Trinil heeft kunnen vinden, hoewel er volgens Moeliono wel adatrechtelijke gebruiken moeten zijn geweest: 'there is a silence [in the primary sources] about adat law and especially land law in Ngawi regency. This does not mean that there were no customs or adat laws in place. The existence of wet rice fields suggests that local rules and regulations pertaining to land ownership and management were needed and did apply. As there is no information available as to their contents, there is also no possibility to describe how these regulations pertained to management of arable land and the banks of the Solo river.'¹⁸

Volgens Moeliono is het aannemelijk dat de grond waar de opgravingen werden verricht eigendom van de lokale bevolking was en dat er derhalve volgens de wet compensatie aan de landeigenaren verschuldigd was: 'we can safely assume that indigenous inhabitants living nearby the excavation site at Trinil (Ngawi) were dispossessed and that under the prevailing law during that period, based on the RR¹⁹ of 1854, the colonial government did recognize their land ownership claim based on adat law, and guarantee their right to demand compensation'.²⁰

Jansen vermeldt dat indien de grond in gebruik was bij de lokale bevolking deze geen eigendom van de Staat was: 'Als dat zo was, dan was de grond geen staatseigendom maar gold de

¹⁷ Bijlage 5, pag. 1.

¹⁸ Bijlage 4, pag. 7.

¹⁹ RR staat voor Regerings-Reglement, het 'Reglement op het Beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië' van 1854. Het RR fungeerde als een grondwet voor Nederlands-Indië.

²⁰ Moeliono verwijst hiervoor naar het volgende: 'Art 63 (173) of the RR of 1854 stipulated that: "Over gronden, door inlanders voor eigen gebruik ontgonnen, of als gemeene weide of uit eenigen andere hoofde tot de dorpen behorende, wordt door den Gouverneur Generaal niet beschikt dan ten algemeenen nutte, op den voet van Art. 77 en ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures volgens de daarop betrekkelijke verordeningen, tegen behoorlijke schadeloosstelling.'"'. Bijlage 4, pag. 9.

gewoonterechtelijke variant van eigendom [...]. De relevante wetgeving onderscheidt grond die in individueel erfelijk gebruik is bij de lokale bevolking, grond die publiek wordt gebruikt door de bevolking (de gemeene weide) en grond die tot de dorpen behoort'.²¹

Grond die niet in gebruik was bij of eigendom was van de lokale bevolking was volgens artikel 1 van de *Regeling van agrarische aangelegenheden* het 'domein van den Staat'.²²

Hoewel aanwijzingen zijn gevonden dat de opgravingen in elk geval gedeeltelijk op en onder landbouwgronden van de lokale bevolking werden gedaan, heeft het NIOD-onderzoek geen aanwijzingen gevonden dat Dubois compensatie aan landeigenaren heeft betaald. Uit de correspondentie van de eerdergenoemde Raden Saleh blijkt dat dergelijke compensatiebetalingen wel werden gedaan bij diens opgravingen, waaruit volgt dat deze plaatsvonden op land dat toebehoorde aan de lokale bevolking of dat de bevolking in ieder geval schade van de opgravingen ondervond.

Ook Moeliono heeft geen aanwijzingen voor compensatiebetalingen door Dubois of zijn staf aangetroffen. Daarnaast vermeldt hij: 'There are no data available on how the native population and in particular the owners of the rice field above and adjacent to the excavation site were dispossessed and whether they had access to the colonial justice system to defend their right to compensation.'²³ Het is uit de beschikbare bronnen niet op te maken of en hoe de lokale bevolking of haar bestuurders tegen de opgravingen hebben geprotesteerd. Moeliono merkt daarover op dat het ontbreken van berichten over protesten van de lokale bevolking in de bronnen niet betekent dat met de opgravingen ingestemd werd: 'But the absence of this information cannot be read as confirmation that those indigenous-native populations at that time managing adjacent wet-rice fields did not feel wronged or did not attempt to voice their objections to the Regent of Ngawi or other authorities.'²⁴

Jansen benoemt in zijn rapport een aantal onzekere factoren waardoor naar zijn mening niet volledig duidelijk is of het BWNI of het gewoonterecht (adatrecht) voor de eigendomsverkrijging van de opgravingen gold. Ten aanzien van het BWNI vermeldt Jansen de volgende bevindingen in zijn rapport:

'Volgens het BWNI zouden fossielen als onderdeel van de grond eigendom worden van de grondeigenaar. Dat kan dus een individu zijn als de grond in individueel erfelijk gebruik was, het dorp als de grond tot het dorp behoorde of de bewoners van het dorp als het ging om gemeenschappelijke grond. Voor eigendomsoverdracht aan Dubois of het departement waarvoor hij werkte zal dan een overdracht (koop, schenking of zo iets) nodig zijn geweest. Of zulke afspraken zijn gemaakt is niet duidelijk: als dat zo was verwierf het departement de eigendom, als dat niet zo was werd het departement bezitter, maar geen eigenaar. Als de opgravingsgrond in geen van de drie genoemde categorieën viel, zal de grond staatseigendom zijn geweest en daarmee de fossielen ook, ze waren dan van het departement.'²⁵

²¹ Bijlage 5, pag. 1.

²² Bijlage 5, pag. 1.

²³ Bijlage 4, pag. 11.

²⁴ Bijlage 4, pag. 10.

²⁵ Bijlage 5, pag. 11.

5.2 Regelingen over ontvreemding van cultuur- en natuurhistorische collecties

Het NIOD wijst erop dat er in het wetenschappelijke onderzoek tot op heden minder aandacht is geweest voor het koloniale beleid met betrekking tot het verzamelen, beschermen en exporteren van biologische, natuurhistorische en geologische collecties uit Nederlands-Indië dan voor het in de negentiende eeuw opkomende beleid rond hindoe-boeddhistische antiquiteiten. Met betrekking tot laatstgenoemde categorie nam de koloniale overheid vanaf 1822 maatregelen om export te voorkomen, waarbij het in 1778 opgerichte Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen een centrale, coördinerende rol vervulde. Ten aanzien van de export van geologische en natuurhistorische collecties had het Bataviaasch Genootschap dezelfde coördinerende rol, maar hierbij was van uitvoerbeperkingen nauwelijks sprake.²⁶

De NIOD-onderzoekers wijzen in dit kader op het Regeringsbesluit nr. 18 van 13 augustus 1835, op grond waarvan het Bataviaasch Museum van Natuurlijke Historie werd opgericht, dat onder verantwoordelijkheid viel van het Bataviaasch Genootschap. Genoemd regeringsbesluit bepaalde dat het op te richten Bataviaasch Museum 'triplicaten en quadruplicaten' zou ontvangen van alle fossielen in bestaande of toekomstige natuurhistorische collecties die werden verzameld voor het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden.²⁷ Hieruit volgde dat de eerste natuurhistorische fossielen en duplicaten voor Leiden bestemd waren en derhalve zonder problemen geëxporteerd konden worden.

Vanaf 1850 richtte het Bataviaasch Genootschap zich steeds meer op antiquiteiten, etnografie en taalkunde en verloor het zijn greep op het gebied van de natuurwetenschappen in Nederlands-Indië. In het NIOD-rapport is vermeld dat er vermoedelijk pas vanaf 1919 gericht werd nagedacht over maatregelen om de export van objecten met een paleontologische waarde te reguleren.²⁸

5.3 Plaatselijke (Javaanse) opvattingen over vondsten en het wegnemen van historisch materiaal

Uit het NIOD-rapport blijkt dat veel vindplaatsen van fossielen bekend waren bij de lokale bevolking. Van deze lokale kennis werd verslag gedaan door Javaanse intellectuelen als Raden Saleh en Raden Mas Arya Candranegara V. Europese verzamelaars maakten gebruik van deze kennis. Zo startte Dubois zijn opgravingen op Java op plaatsen waar Raden Saleh hem al was voorgegaan.²⁹

In het NIOD-rapport is eveneens vermeld dat veel vindplaatsen van fossielen een bijzondere en soms mythologische betekenis hadden voor de lokale bevolking. Dubois was zich daarvan bewust. Hij wees in zijn correspondentie bijvoorbeeld naar een vindplaats waar de fossiele overblijfselen zo talrijk waren dat die plek door de bevolking werd aangeduid als een 'slagveld van reuzen'.³⁰

Moeliono vermeldt hierover: 'This indicates how the local population, at least around Trinil, valued archaeological findings, as evidence of the existence of mythological creatures, or as treasures having economic values to be traded to Chinese merchants or European scientists.'³¹

Ook het NIOD-rapport vermeldt dat opgegraven fossielen een economische waarde konden hebben voor de lokale bewoners: 'Dubois and his assistants were not the only ones interested in fossils, and

²⁶ Bijlage 3, pag. 20.

²⁷ Bijlage 3, pag. 21.

²⁸ Bijlage 3, pag. 22.

²⁹ Bijlage 3, pag. 94.

³⁰ Bijlage 3, pag. 24.

³¹ Bijlage 4, pag. 8.

for some locals the fossils were also a valuable source of income. For example, in March 1891 De Winter³² wrote to Dubois that they were finding very few ‘bones’ because three years before, ‘the Chinese’ bought all the bones ‘per pikol’ [by the picul], an old unit of weight equalling about 62 kg. De Winter wrote that this practice still continued and that if he did not pay enough, people would sell the bones to the Chinese instead. De Winter offered locals payment for fossil locations or found fossils, but people did not always want to share information or sell their finds for the money he offered. Whether this was because of the low price, or instructions received from the Javanese authorities is not clarified in the correspondence.’³³

Bij de opgravingen werd gebruik gemaakt van dwangarbeiders. Op grond van het officiële decreet van 1889 werden aan Dubois tot 50 dwangarbeiders ter beschikking gesteld.³⁴ De dwangarbeiders werden door de assistent-resident van Ngawi G.A. Hogenraad ter beschikking gesteld en stonden onder toezicht van een mandur. De mandurs of opzichters waren betaalde arbeiders die, zo meldt Naturalis, gekort konden worden in hun toelage als ze orders niet opvolgden.³⁵ De arbeiders werden onder zeer zware omstandigheden tewerkgesteld. Dubois zelf omschreef de opgravingslocatie bij Trinil als ‘Java’s hel’.³⁶ Het gebeurde geregeld dat de dwangarbeiders vluchtten.³⁷ Ook vermeldt het NIOD-rapport uitval onder de arbeiders door ziekte of overlijden.³⁸

Uit het NIOD-rapport valt op te maken dat de werkomstandigheden bij andere opgravingen van Dubois op Java en Sumatra nog slechter waren. Dubois zag zijn onderzoek op Sumatra deels als een mislukking. Dit kwam naar eigen zeggen door verschillende oorzaken: ‘weinig medewerking van de bevolking, groote bezwaren van het terrein, veel ziekte onder de dwangarbeiders en sterven van een anderen met het toezicht belaste geniewerkman, terwijl ik eindelijk zelf ook in de vochtige bosschen [...] koorts en begon te lijden’.³⁹

Hoewel de lokale bevolking op Java soms meewerkte aan het vinden van fossielen, maakte korporaal De Winter, die toezicht op de opgravingen hield, ook melding van ‘diefstal’ van fossielen en weigering van de lokale bevolking verblijfplaatsen aan te wijzen. Het NIOD-rapport vermeldt: ‘In one letter to Dubois, De Winter wrote that it was the fourth time that fossils had been stolen. De Winter concluded that the theft of an elephant’s skull must have been done by someone with experience because it had been excavated without leaving any trace of the remains, causing De Winter to suspect the involvement of forced labourers. Another time, De Winter caught a forced labourer in the act of stealing and handed the man over to the resident. In one case of theft, it was a former local guide who turned out to have some fossils at his house and was punished by the resident with three months’ imprisonment.’⁴⁰

Over het gebruik van dwang na een weigering van de lokale bevolking om vindplaatsen aan te wijzen vermeldt het NIOD-rapport het volgende:

³² De naam ‘De Winter’ verwijst naar een korporaal die de dagelijkse leiding had over de opgravingen.

³³ Bijlage 3, pag. 33.

³⁴ Bijlage 3, pag. 28.

³⁵ Bijlage 2, pag. 20.

³⁶ Bijlage 3, pag. 32.

³⁷ Bijlage 3, pag. 31.

³⁸ Bijlage 3, pag. 31.

³⁹ Bijlage 3, pag. 28.

⁴⁰ Bijlage 3, pag. 32.

'The correspondence of Dubois reveals at least two examples in which the use of force seems apparent: in a letter of 4 April 1891, De Winter, who at that time was stationed in Pati regency 100 kilometres North of Trinil, wrote to Dubois that in several localities guides refused to show De Winter and his temporary replacement, a certain Mr. Berner, the locations of fossils. Berner had threatened the guides with reporting them to the resident, which, according to De Winter, made them more 'willing'. In a later letter of 27 June 1891 De Winter reported to Dubois that the controller of 'Soedo' (Sudo, in Pati regency) forced the local population to look for places with fossils and if they could not find them within eight days they would be fined for stealing wood.'⁴¹

5.4 Afspraken over bezit en bestemming van de collectie

De belangrijkste afspraken over de werkzaamheden van Dubois in Indonesië zijn te vinden in Besluit nr. 6 van de gouverneur-generaal, van 6 maart 1889. Hierin kondigde de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië aan dat Dubois, als medisch officier, ter beschikking zou worden gesteld van de Nederlands-Indische directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid voor 'paleontologische onderzoekingen in de grotten in het gouvernement Sumatra's westkust en eventueel op Java'. Het besluit verplichtte Dubois om 'de uitkomsten zijner onderzoekingen te rapporteeren aan den Directeur voornoemd en de verkregen fossielen ter beschikking te stellen van de Regeering'.⁴² Dat Dubois er ook van op de hoogte was dat het aan de regering was om over de bestemming van de collectie te beslissen blijkt uit een brief van Dubois aan professor Karl Martin (1851-1942), directeur van het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie in Leiden, uit 1891: 'Niet ik, doch de Regeering is eigenaar. Het is echter billijk – geloof ik, dat de zuur verdiende verzameling mijn wetenschappelijk eigendom is en blijft. In verband daarmee zult U zeker rechtvaardigen dat ik nog generlei toezegging kan doen over de latere toekomst der fossielen – zoover die al door mij te bepalen is.'⁴³

Het NIOD concludeert dat uit artikel 1 van het Regerings-Reglement van Nederlandsch-Indië van 1854 kan worden afgeleid dat de term 'de Regeering' naar de koloniale regering in Batavia verwees en niet naar de Nederlandse regering in Den Haag: "As article 1 of the government regulation of the Netherlands Indies of 1854 specified that the 'government of the colonies and possessions of the State in Asia [...] is executed in name of the King by a governor-general", the decree was certainly referring to the colonial government in Batavia with this stipulation and not to the Dutch government in The Hague."⁴⁴ De Nederlands-Indische regering ondersteunde Dubois' onderzoek tot 1901 financieel vanuit verschillende overheidsdepartementen.⁴⁵

Vanaf 1883 ontstond er in politieke kringen een discussie over de vraag of Nederlands-Indië rechtspersoonlijkheid bezat. Volgens Kamerlid en latere minister van Binnenlandse Zaken Samuel van Houten (1837-1930) was dat niet het geval. In het in 1903 gepubliceerde standaardwerk *Het Staatsrecht van Nederlandsch-Indië* (1903) concludeerde jurist Philip Kleintjes (1867-1938) op basis van o.a. de Grondwet dat Nederlands-Indië wel degelijk rechtspersoonlijkheid bezat. Om het geschil te beslechten werd in 1912 een amendement bij de Indische Comptabiliteitswet aangenomen waarin was opgenomen dat Nederlands-Indië rechtspersoonlijkheid bezat. In het amendement werd in het

⁴¹ Bijlage 3, pag. 33.

⁴² Bijlage 3, pag. 38.

⁴³ Bijlage 3, pag. 44

⁴⁴ Bijlage 3, pag. 38.

⁴⁵ Bijlage 3, pag. 96.

midden gelaten of het de bestaande situatie vastlegde of dat door het amendement een nieuwe situatie gecreëerd werd. Moeliono schrijft erover: 'This legal unclarity was part and parcel of the colonial constellation. In the past, legal discussions have erupted about the autonomy and legal personality of the Netherlands Indies. This discussion has resulted in 1864 and in particular in 1912 in the formal affirmation of the Netherlands Indies as possessing legal personality. It can be discussed to what extent this created a new situation, or whether it confirmed pre-existing assumptions and practice.'⁴⁶

Jansen verwijst naar de wijdverbreidheid van de gedachte dat Nederlands-Indië ten tijde van de opdracht aan Dubois al rechtspersoonlijkheid of ten minste een afgescheiden vermogen had en concludeert: 'Zo bezien zal het departement van althans het grootste deel van de opgegraven zaken de eigendom hebben verworven. [...] Dat niet buiten kijf staat dat het departement (of algemener Nederlands-Indië) destijds een rechtspersoon was, maakt dat naar mijn mening niet veel anders, algemeen verbreid was destijds al wel het idee dat Nederlands-Indië wel degelijk een van het 'moederland' afgescheiden vermogen had.'⁴⁷

5.5 Afspraken en intenties bij opzending naar Nederland

Het besluit van de gouverneur-generaal van 6 maart 1889, nr. 6, verplichtte Dubois specifiek om 'de verkregen fossielen ter beschikking te stellen van de Regeering'⁴⁸, maar omdat voor het determineren en beschrijven van de fossielen in Nederlands-Indië onvoldoende vergelijkingsmateriaal voorhanden was, werd Dubois – zoals eerder vermeld – naar Leiden gezonden.⁴⁹

In 1895 arriveerden de eerste kisten fossielen die onder verantwoordelijkheid van Dubois waren verzameld in Nederland. Op 12 maart 1895 schreef de directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in Batavia aan de gouverneur-generaal over een belangrijk voorbehoud bij de overkomst: 'Alhoewel de verzameling in haar geheel bestemd is voor het museum van Natuurlijke Historie te Leiden is het toch niet de bedoeling dat deze beschouwd wordt als een eenvoudig geschenk aan dat museum zonder meer, zij wordt daarheen gezonden om aldaar door den Heer Dubois verder te worden bewerkt, ingevolge de hem daartoe te verstrekken opdracht, waarover laatstelijk handelde de missive van den Gouvernements Secretaris van 28 Mei 1894 no. 1454.'⁵⁰

Ook in Nederland werd gecorrespondeerd over dit voorbehoud. In een brief van 9 juli 1895 vroeg minister van Koloniën Jacob Hendrik Bergsma zijn collega Samuel van Houten, de minister van Binnenlandse Zaken, om hulp bij de opslag van de kisten met de collectie. In zijn brief specificerde Bergsma dat de fossielen en gesteentemonsters die Dubois had verzameld, 'na hier te lande door hem te zijn bewerkt, aan het Geologisch-Mineralogisch Museum te Leiden zullen worden afgestaan'.⁵¹ Minister Van Houten informeerde vervolgens op 8 juni 1896 het college van bestuur van de Universiteit Leiden over het besluit: 'Nader is bepaald, dat de door den Heer Dubois verzamelde fossielen zullen ingelijfd worden bij het Geologisch Mineralogisch Museum te Leiden, nadat deze door

⁴⁶ Bijlage 4, pag. 3.

⁴⁷ Bijlage 5, pag. 8.

⁴⁸ Bijlage 3, pag. 38.

⁴⁹ Bijlage 2, pag. 13.

⁵⁰ Bijlage 3, pag. 47.

⁵¹ Bijlage 3, pag. 49.

hem wetenschappelijk onderzocht en beschreven zullen zijn.’⁵²

5.6 Verdere overwegingen over eigendom en bestemming van de collectie

Vanaf 1926 begon directeur van de Geologische Dienst van de Mijnendienst in Nederlands-Indië, Arie Cornelis de Jongh, campagne te voeren voor de teruggave van de Dubois-collectie aan Nederlands-Indië, die volgens hem 'het onbetwistbare eigendom van het Indische Gouvernement' was op basis van het hierboven genoemde besluit nr. 6 van 1889. De Jongh drong erop aan dat 'uit deze groote massa beenderen eene zoo volledig mogelijke standaardcollectie, bestaande uit in behoorlijken conserveeringstoestand verkeerende, wetenschappelijk gedetermineerde stukken, naar Indie wordt teruggezonden'. Een dergelijke standaardcollectie achtte De Jongh van belang 'aangezien het in verband met de onlangs aangevangen systematische geologische herkaartering van Java voor dezen dienst van groot gewicht is, eene zoodanige collectie voor vergelijkingsdoeleinden bij de hand te hebben'.⁵³ In 1931 kwam het tot een discussie in de Volksraad over de vraag of de Nederlands-Indische regering moest vragen om teruggave van de collectie. Het departement van Overheidsbedrijven antwoordde op 9 februari 1931 dat 'voor zoover uit hier te lande aanwezige bescheiden valt na te gaan, het eigendomsrecht op de door den heer Dubois in opdracht en op kosten van de Indische Regeering verzamelde fossielen door Haar niet aan eenige persoon of instelling is afgestaan'.⁵⁴

Na overleg met verschillende Indische regeringsdepartementen verzocht de gouverneur-generaal op 9 december 1931 de minister van Koloniën in Nederland om in deze zaak tussenbeide te komen.⁵⁵ Het antwoord van de minister van Koloniën, Hendrikus Colijn, die tevens premier was, kwam anderhalf jaar later. Op 6 juni 1933 stelde hij in een brief aan de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen dat, aangezien de voorwaarde van de verwerking van de collectie door Dubois nog niet was vervuld, de eigendomsoverdracht ook niet had plaatsgevonden.⁵⁶ Deze beslissing van de minister was volgens het NIOD een poging om de kwestie te regelen, maar ook een manier om Dubois onder druk te zetten om de bewerking van de collectie eindelijk af te ronden. Eugène Dubois overleed op 16 december 1940 zonder de bewerking van de collectie te hebben voltooid.⁵⁷

Over de bovenstaande voorwaarde concludeert Jansen in zijn rapport dat 'de feitelijke afgifte aan Dubois en de toestemming de vondsten mee te nemen naar Nederland niet als een onvoorwaardelijke eigendomsoverdracht was geconstrueerd. [...] Dat betekent [...] dat de collectie in Nederland niet in het bezit kwam van Dubois of het museum Naturalis, maar dat degene die de feitelijke heerschappij voerde dat deed voor de eigenaar, Dubois' opdrachtgever en dus uiteindelijk voor de Nederlands Indische overheid'.⁵⁸ Jansen stelt in dit verband: 'Privaatrechtelijk bekeken nam de eigenaar van de collectie de verplichting op zich de collectie te schenken als de voorwaarde van beschrijving van de collectie was vervuld'.⁵⁹

⁵² Bijlage 3, pag. 49.

⁵³ Bijlage 3, pag. 60

⁵⁴ Bijlage 3, pag. 61.

⁵⁵ Bijlage 3, pag. 63.

⁵⁶ Bijlage 3, pag. 98.

⁵⁷ Bijlage 3, pag. 99.

⁵⁸ Bijlage 5, pag. 9.

⁵⁹ Bijlage 5, pag. 9.

Jansen concludeert: 'Wat er zij van de precieze gang van zaken destijds: het is duidelijk dat er in Nederlandse regeringskringen vanaf 1896 telkens mensen op de hoogte waren van het door de Nederlands Indische regering geuite standpunt dat in 1896 geen eigendomsoverdracht was verricht, maar dat de collectie eerst beschreven moest worden door Dubois. Zo bezien wordt duidelijk dat er tussen Nederland en de Nederlands Indische regering een rechtsverhouding bestond die de Staat tot houder van de collectie voor de Nederlands Indische regering maakte. Dat houderschap was niet meer rechtmatig toen vaststond dat Dubois de beschrijving niet meer kon maken omdat hij stierf (dat was in 1940). Dertig jaar later verloor de eigenaar haar rechtsvordering om hiertegen op te treden. Ook onder het huidige recht verwerft de houder geen eigendom zodat een niet afdwingbare verplichting tot afgifte aan de eigenaar is blijven bestaan.'⁶⁰

5.7 De discussie rond het repatriëringsverzoek van de Indonesische regering in 1951

In 1951 laaide de discussie over de eigendom van de Dubois-collectie opnieuw op toen de Indonesische politicus Muhammad Yamin een interview gaf aan het Indonesische persagentschap ANETA. Yamin pleitte in het gesprek voor de teruggave van een aantal belangrijke cultuur- en natuurhistorische collecties aan de onafhankelijke staat Indonesië, waaronder de overblijfselen van *Pithecanthropus Erectus*: 'These objects are Indonesian cultural objects which are of immeasurable value to Indonesia and to prehistorical and anthropological science.'⁶¹ Yamin stelde dat de afwezigheid van deze objecten de ontwikkeling van onderzoek en hoger onderwijs ernstig had belemmerd.⁶² Het interview werd door de Nederlandse regering genegeerd. D.J.F. de Man (1909-1968), hoofd van de afdeling Voorlichting van de Nederlandse ambassade in Indonesië, schreef erover aan de minister van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen en de minister van Buitenlandse Zaken: 'Er bestaat mijns inziens geen aanleiding officieel te reageren op de bepaald onwelwillende en uitdagende uitlatingen van de heer Yamin.'⁶³ Het NIOD heeft in Nederlandse of Indonesische archieven geen documenten gevonden die wijzen op verdere concrete actie door Nederland of Indonesië.

Op 17 maart 1954 bevestigde Muhammad Yamin, nu in zijn rol als minister van Onderwijs en Cultuur, in een interview dat de Indonesische regering de teruggave zou eisen van Indonesische cultuurgoederen en fossielen 'waaronder die van de *Pithecanthropos Erectus* van Terinil [sic] en anderen'.⁶⁴ Het NIOD heeft geen formele of interne reactie op dit interview gevonden in Nederlandse overheidsarchieven.⁶⁵

5.8 De discussie rond repatriëringsverzoeken in de jaren '70

Het NIOD meldt dat prominente Indonesische ambtenaren na 1974 herhaaldelijk de wens uitspraken om de Dubois-collectie terug in Indonesië te krijgen. Directeur-generaal Ida Bagus Mantra van het Indonesische ministerie van Culturele Zaken zette het onderwerp tussen 1968 en 1978 op de agenda in bilaterale besprekingen.⁶⁶ Directeur-generaal Robert Hotke van het Nederlandse ministerie van

⁶⁰ Bijlage 5, pag. 11.

⁶¹ Bijlage 3, pag. 73.

⁶² Bijlage 3, pag. 74.

⁶³ Bijlage 3, pag. 74.

⁶⁴ Bijlage 3, pag. 80.

⁶⁵ Bijlage 3, pag. 100.

⁶⁶ Bijlage 3, pag. 100.

Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk nam een afwachtende houding aan. In 1975 vroeg hij juristen van zijn ministerie hem te adviseren over de eigendom van de Dubois-collectie en de juridische gronden voor teruggave. Het NIOD vond in de archieven van het ministerie een aantal (concept)memo's over het eigendomsvraagstuk.⁶⁷ In een van deze notities verkenden de ambtenaren Panis en Janssen van de centrale directie Wetgeving en Juridische Zaken verschillende juridische argumenten, die zowel vóór als tegen teruggave van de Dubois-collectie pleitten. Deze kon Hotke gebruiken in zijn contacten met Indonesische ambtgenoten. Panis en Janssen stelden dat de eigendom van de collectie waarschijnlijk bij de koloniale overheid lag als eigenaar van de grond en als werkgever van Dubois. Panis en Janssen verwezen vervolgens naar de in paragraaf 5.4 aangehaalde discussie over de rechtspersoonlijkheid van de koloniale overheid. Pas in 1912 werd de rechtspersoonlijkheid bij wet vastgelegd. Zij vroegen zich af of het daarbij ging om *toekenning* van rechtspersoonlijkheid of om *erkenning* van een reeds eerder bestaande situatie.

Panis en Janssen schreven in hun notitie voor Hotke: 'Stelt men zich achter hen, die de rechtspersoonlijkheid van NI [Nederlands-Indië] al lang buiten kwestie vonden (zoals de toenmalige Minister van Koloniën) dan komt de kwestie van eigendom heel anders te liggen en zou de studie waarschijnlijk leiden tot advies: teruggave aan Indonesië.'⁶⁸ Op grond van andere argumenten eindigden Panis en Janssen hun memo met de conclusie dat 'er een goed argument kan worden aangevoerd voor de stelling dat Nederland geen juridische verplichtingen heeft om de Dubois-collectie aan Indonesië over te dragen. [...] [Maar] in het onverhoopte geval van een juridische procedure zijn de kansen voor Indonesië niet a priori ongunstig.'⁶⁹

In 1977 verscheen bij de Associated Press een bericht dat Indonesië om teruggave van de fossielen gevraagd had. Professor Teuku Jacob, directeur van het Indonesian Palaeoanthropological Research Centre, benadrukte in het artikel het belang van de Pithecanthropus erectus fossielen voor de Indonesische wetenschap. In september 1989, toen professor Teuku Jacob de kwestie opnieuw aan de orde stelde in een Indonesische krant, antwoordde een Nederlandse ambtenaar: 'Er is geen sprake van een officieel Indonesisch verzoek en er is dan ook geen aanleiding om op bijgaande persberichten te reageren.'⁷⁰

6. Beoordeling van het teruggaveverzoek

6.1 De ontvankelijkheid van het verzoek

De Commissie onderzoekt allereerst of het verzoek van de Republiek Indonesië ontvankelijk is en overweegt daarover het volgende. Het verzoek om teruggave is ingediend door een staat waar Nederland koloniaal gezag uitoefende. De Commissie concludeert derhalve dat het verzoek ontvankelijk is.

6.2 Het beleidskader

Om het teruggaveverzoek te kunnen beoordelen, ziet de Commissie zich vervolgens voor de vraag gesteld of de specimina in de Dubois-collectie cultuuroederen in de zin van de Erfgoedwet zijn.

⁶⁷ Bijlage 3, pag. 101.

⁶⁸ Bijlage 3, pag. 89.

⁶⁹ Bijlage 3, pag. 89

⁷⁰ Bijlage 3, pag. 91.

De Commissie verwijst in dit kader naar de memorie van toelichting op de Erfgoedwet waarin expliciet is vermeld dat dit soort vondsten cultuurgoederen kunnen zijn: ‘Ook kunnen geologische en biologische specimina tot het begrip behoren. Voorwaarde bij die laatste categorie is dat de menselijke hand bij de zaken een rol heeft gespeeld. Te denken valt aan opgebouwde verzamelingen of door de mens geconserveerde zaken.’⁷¹

De Nederlandse Erfgoedwet sluit hiermee aan bij internationale regelgeving zoals het UNESCO-verdrag 1970 en Verordeningen van het Europees Parlement inzake invoer van cultuurgoederen, waarin eveneens vermeld staat dat paleontologische opgravingen tot cultuurgoederen gerekend kunnen worden. Op grond hiervan concludeert de Commissie dat de specimina die deel uitmaken van het teruggaveverzoek cultuurgoederen zijn in de zin van de Erfgoedwet.

De Commissie heeft zich met deze vraag ook gericht tot de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap als verantwoordelijk bewindspersoon. De Staatssecretaris heeft de zienswijze van de Commissie per brief van 20 februari 2023 bevestigd en laten weten de specimina in de Dubois-collectie als cultuurgoederen in de zin van de Erfgoedwet te beschouwen.⁷²

De Commissie heeft zich voorts de vraag gesteld of de *Beleidsvisie collecties uit een koloniale context* onverkort van toepassing is op natuurhistorische specimina. De Commissie overweegt daarover het volgende.

Volgens de Erfgoedwet kunnen deze tot cultuurgoederen gerekend worden, het zijn immers mensen geweest die de fossielen hebben gelokaliseerd, opgegraven, onderzocht, beschreven en tentoongesteld en daarmee (wetenschappelijke) waarde aan de fossielen hebben toegevoegd. Het lokaliseren en opgraven van de fossielen in de Dubois-collectie heeft voorts plaatsgevonden binnen een koloniale context. Deze koloniale context is niet anders dan bij cultuurgoederen van andere aard. Het rapport *Koloniale collecties en erkenning van onrecht* benoemt expliciet dat ook natuurhistorische objecten als koloniale collecties kunnen worden gezien en heeft daarvoor geen ander beoordelingskader voorgesteld.⁷³

De Commissie concludeert derhalve dat het verzoek valt binnen de reikwijdte van het teruggavebeleid en de *Beleidsvisie collecties uit een koloniale context* onverkort van toepassing is.

6.3 Het herkomstonderzoek

Voor de beoordeling van het teruggave verzoek is van belang of het herkomstonderzoek naar de collectie toereikend is.

De Commissie is van oordeel dat het onderzoek, zoals samengevat in paragraaf 5, deugdelijk is uitgevoerd door Naturalis en de verschillende experts en voldoende basis biedt om te kunnen adviseren. Er is grondig bronnenonderzoek gedaan en de bestaande kennis is kritisch geëvalueerd. De rapporten geven voldoende informatie over de oorsprong van de collectie, de verwijdering, de overkomst naar Nederland en de condities waaronder dat gebeurde.

⁷¹ Kamerstukken II 2014/15, 34 109, nr. 3, pag. 60.

⁷² Brief van de Staatssecretaris aan de Commissie, 20 februari 2023, Dossier CKC ID-2025-1.

⁷³ Rapport 7 oktober 2020, pag. 31 en 37,

<https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/adviezen/2020/10/07/advieskoloniale-collecties-en-erkenning-van-onrecht>.

6.4 De inhoudelijke beoordeling

Vervolgens gaat de Commissie in op de vraag of er sprake is van onvrijwillig bezitsverlies.

De Commissie onderzoekt daarvoor eerst welke afspraken gemaakt zijn over de bestemming van de fossielen en de daaruit voortvloeiende aanspraken op eigendom c.q. bezit ter beantwoording van de vraag of er sprake is van onvrijwillig bezitsverlies. Daarnaast onderzoekt de Commissie of de fossielen tegen de wil van de lokale bevolking in bezit zijn genomen en of door de omstandigheden waaronder de opgravingen plaatsvonden de bevolking onrecht is aangedaan.

6.4.1 Afspraken ten aanzien van de bestemming van de fossielen

Ter beantwoording van de vraag of er al dan niet sprake was van onvrijwillig bezitsverlies van de Dubois-collectie voor Nederlands-Indië onderzoekt de Commissie eerst welke afspraken zijn gemaakt over de bestemming van de opgravingen door Dubois.

De belangrijkste afspraken over de werkzaamheden van Dubois in Nederlands-Indië zijn te vinden in Besluit nr. 6 van de gouverneur-generaal van 6 maart 1889. Hierin is vastgelegd dat de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië Dubois ter beschikking zou stellen aan de directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid voor paleontologisch onderzoek. Het besluit verplichtte Dubois om 'de verkregen fossielen ter beschikking te stellen van de Regeering'.⁷⁴ Dat Dubois ook van deze afspraak op de hoogte was, blijkt uit een brief uit 1891 aan Professor Karl Martin (1851-1942), directeur van het Nationaal Museum van Geologie en Mineralogie, waarin Dubois schrijft: 'Niet ik, doch de Regeering is eigenaar. Het is echter billijk – geloof ik, dat de zuur verdiende verzameling mijn wetenschappelijk eigendom is en blijft.'⁷⁵

De Commissie volgt de conclusie van het NIOD dat uit art. 1 van het Regerings-Reglement van Nederlands-Indië blijkt dat de term 'Regeering' verwijst naar de koloniale regering in Batavia, met andere woorden naar Nederlands-Indië.⁷⁶

Vervolgens heeft de Commissie onderzocht welke rechten Nederlands-Indië heeft verworven met betrekking tot de fossielen die door Dubois na de opgravingen aan haar ter beschikking zijn gesteld. Daarvoor is van belang in hoeverre het BWNI van toepassing was aangezien volgens het BWNI fossielen als onderdeel van de grond eigendom worden van de grondeigenaar.

De Commissie heeft hiertoe aan Jansen en Moeliono gevraagd om een juridische analyse van de rechten op grond. Het onderzoek heeft niet precies uitgewezen wie de eigenaren waren van de grond waaruit de fossielen onder verantwoordelijkheid van Dubois werden opgegraven. Aannemelijk is dat delen van de grond in gebruik waren bij de lokale bevolking: 'we can safely assume that indigenous inhabitants living nearby the excavation site at Trinil (Ngawi) were dispossessed and that under the prevailing law during that period [...] the colonial government did recognize their land ownership claim based on adat law, and guarantee their right to demand compensation.'⁷⁷ Ook Jansen heeft gekeken naar het ter plaatse geldende recht op grond en benoemt een aantal onzekere factoren waardoor niet volledig duidelijk is of het BWNI of het adatrecht op de betreffende stukken land gold. Indien het BWNI gold 'zouden fossielen als onderdeel van de grond eigendom worden van de

⁷⁴ Bijlage 3, pag. 38.

⁷⁵ Bijlage 3, pag. 44

⁷⁶ Bijlage 3, pag. 38.

⁷⁷ Bijlage 4, pag. 9.

grondeigenaar. Dat kan dus een individu zijn als de grond in individueel erfelijk gebruik was, het dorp als de grond tot het dorp behoorde of de bewoners van het dorp als het ging om gemeenschappelijke grond. Voor eigendomsoverdracht aan Dubois of het departement waarvoor hij werkte zal dan een overdracht (koop, schenking of zo iets) nodig zijn geweest. Of zulke afspraken zijn gemaakt is niet duidelijk: als dat zo was verwierf het departement de eigendom, als dat niet zo was werd het departement bezitter, maar geen eigenaar. Als de opgravingsgrond in geen van de drie genoemde categorieën viel, zal de grond staatseigendom zijn geweest en daarmee de fossielen ook, ze waren dan van het departement [het Nederlands-Indische departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid].⁷⁸

De Commissie concludeert op grond van het voorgaande dat de fossielen eigendom zijn geworden van Nederlands-Indië als de opgravingen hebben plaatsgevonden op staatsgronden. Als dat niet het geval was, werd Nederlands-Indië geen eigenaar maar houder van de fossielen voor een dorp, bewoners van een dorp of individuen. Dit betekent dat Nederlands-Indië en niet Nederland eigendom dan wel houder van de opgegraven fossielen is geworden.

Na de opgravingen werd de collectie naar Leiden verscheept, omdat er in Nederlands-Indië onvoldoende vergelijkingsmateriaal voorhanden was voor het determineren en beschrijven van de fossielen.⁷⁹ In Leiden kon Dubois gebruik maken van vergelijkingsmateriaal in de collectie van het Museum van Natuurlijke Historie, één van de voorgangers van Naturalis.⁸⁰

Over de vraag of door de verplaatsing van de collectie naar Leiden ook de eigendom van de collectie aan Nederland is overgedragen overweegt de Commissie het volgende.

De Commissie wijst op de brief van 12 maart 1895 waarin de directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in Batavia een voorwaarde stelt bij de overkomst van de collectie naar Leiden: 'Alhoewel de verzameling in haar geheel bestemd is voor het museum van Natuurlijke Historie te Leiden is het toch niet de bedoeling dat deze beschouwd wordt als een eenvoudig geschenk aan dat museum zonder meer, zij wordt daarheen gezonden om aldaar door den Heer Dubois verder te worden bewerkt, ingevolge de hem daartoe te verstrekken opdracht'.⁸¹

Ter beantwoording van de vraag of door de verplaatsing van de collectie naar Leiden in 1895 ook de eigendom van de collectie is overgedragen volgt de Commissie de conclusie van Jansen. Hij stelt dat 'de feitelijke afgifte aan Dubois en de toestemming de vondsten mee te nemen naar Nederland niet als een onvoorwaardelijke eigendomsoverdracht was geconstrueerd. [...] Dat betekent [...] dat [...] degene die de feitelijke heerschappij voerde dat deed voor de eigenaar, Dubois' opdrachtgever en dus uiteindelijk voor de Nederlands Indische overheid.'⁸²

De Commissie constateert op basis van het onder 5 samengevatte onderzoek dat deze afspraken bekend waren bij de Nederlandse overheid. Zo bevestigde minister van Koloniën en premier Hendrikus Colijn op 6 juni 1933 dat, aangezien de voorwaarde van de verwerking van de collectie

⁷⁸ Bijlage 5, pag. 11.

⁷⁹ Bijlage 2, pag. 13.

⁸⁰ Bijlage 2, pag. 13.

⁸¹ Bijlage 3, pag. 47.

⁸² Bijlage 5, pag. 9.

door Dubois nog niet was vervuld, de eigendomsoverdracht van de collectie niet had plaatsgevonden.⁸³

Op 16 december 1940 overleed Eugène Dubois zonder de verwerking te hebben voltooid. De Commissie stelt vast dat hierdoor nooit is voldaan aan de voorwaarde waaronder de collectie zou worden geschonken aan een van de voorgangers van het huidige Naturalis.

De Commissie is op grond van vorenstaande feiten en analyses van oordeel dat geen eigendomsoverdracht van de Dubois-collectie door Nederlands-Indië aan Nederland heeft plaatsgevonden.

Vervolgens stelt de Commissie zich de vraag of in de jaren na het overlijden van Dubois een verandering is ontstaan in deze situatie.

In 1951 laaide de discussie over de eigendom van de Dubois-collectie opnieuw op toen de Indonesische politicus Muhammad Yamin in een interview de teruggave bepleitte van een aantal belangrijke fossielen uit de Dubois-collectie. Een officiële reactie op het interview van de Nederlandse overheid bleef uit. Een ambtenaar zag geen aanleiding officieel te reageren op de 'bepaald onwelwillende en uitdagende uitlatingen van de heer Yamin'.⁸⁴

In 1954 bevestigde Muhammad Yamin, nu in zijn rol van minister van Onderwijs en Cultuur dat de Indonesische regering teruggave zou eisen van Indonesische cultuurgoederen en objecten.⁸⁵ Uit het onderzoek is niet gebleken dat een formeel verzoek tot teruggave is ingediend door Indonesië.

In de periode tussen 1968 en 1978 zette de directeur-generaal van het Indonesische ministerie van Culturele Zaken Ida Bagus Mantra het onderwerp wederom op de agenda in de bilaterale besprekingen met de Nederlandse regering.⁸⁶ Uit het NIOD-onderzoek is gebleken dat in 1975 door de directeur-generaal Hotke van het Nederlandse ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk gevraagd is aan diens juridische staf te adviseren over de eigendom van de Dubois-collectie en juridische gronden voor teruggave.⁸⁷ Beslissend voor de eigendomsvraag was volgens de juristen in hoeverre Nederlands-Indië al in 1896 rechtspersoonlijkheid bezat.⁸⁸ Pas in 1912 werd de rechtspersoonlijkheid van de kolonie bij wet vastgelegd. De vraag was of het daarbij ging om *toekenning* van rechtspersoonlijkheid of om *erkenning* van een reeds eerder bestaande situatie.

Wat daarvan ook moge zijn, uit het onderzoek is niet gebleken dat de Nederlandse regering in reactie op de uitingen van Muhammad Yamin en Ida Bagus Mantra een formeel standpunt over de eigendom van de Dubois-collectie heeft ingenomen en gecommuniceerd aan de Indonesische regering. De Commissie concludeert dan ook dat niet gebleken is dat de Nederlandse regering na het overlijden van Dubois is afgeweken van het destijds door de minister van Koloniën Colijn ingenomen standpunt dat eigendomsoverdracht niet kon plaatsvinden als niet aan de voorwaarde van verwerking van de collectie door Dubois was voldaan. De Commissie volgt daarom de conclusie van Jansen dat er nooit eigendomsoverdracht van Nederlands-Indië aan de Nederlandse staat heeft plaatsgevonden.⁸⁹

⁸³ Bijlage 3, pag. 98.

⁸⁴ Bijlage 3, pag. 74.

⁸⁵ Bijlage 3, pag. 80.

⁸⁶ Bijlage 3, pag. 82.

⁸⁷ Bijlage 3, pag. 101.

⁸⁸ Bijlage 3, pag. 101.

⁸⁹ Bijlage 5, pag. 11.

De Commissie wijst er voorts op dat in Nederland bekend was dat Indonesië teruggave van de collectie wenste en verwijst daarvoor naar Jansen: 'het is duidelijk dat er in Nederlandse regeringskringen vanaf 1896 telkens mensen op de hoogte waren van het door de Nederlands Indische regering geuite standpunt dat in 1896 geen eigendomsoverdracht was verricht, maar dat de collectie eerst beschreven moest worden door Dubois. Zo bezien wordt duidelijk dat er tussen Nederland en de Nederlands Indische regering een rechtsverhouding bestond die de Staat tot houder van de collectie voor de Nederlands Indische regering maakte. Dat houderschap was niet meer rechtmatig toen vaststond dat Dubois de beschrijving niet meer kon maken omdat hij stierf [...]. Dertig jaar later verloor de eigenaar haar rechtsvordering om hiertegen op te treden. Ook onder het huidige recht verwerft de houder geen eigendom zodat een niet afdwingbare verplichting tot afgifte aan de eigenaar is blijven bestaan.'⁹⁰

Hoewel de rechtsvordering voor Indonesië verlopen is, is er dus voor de Nederlandse staat als houder een verplichting tot afgifte blijven bestaan. Door het verlopen van de rechtsvordering is de verplichting tot afgifte volgens Jansen niet meer juridisch afdwingbaar. De Commissie benadrukt dat de omgang met verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen niet zozeer een juridische dan wel een ethische kwestie is. De Commissie is dan ook van oordeel dat aan het verlopen van de rechtsvordering van Indonesië binnen het beleidskader van herstel van onrecht geen betekenis moet worden gehecht en zij derhalve de Nederlandse Staat zal adviseren de verplichting tot afgifte van de Dubois-collectie na te leven.

6.4.2 Omstandigheden waaronder de opgravingen plaatsvonden

Daarnaast onderzoekt de Commissie of de omstandigheden waaronder de opgravingen plaatsvonden erop wijzen dat de fossielen tegen de wil van de lokale bevolking in bezit zijn genomen. Daartoe overweegt zij als volgt.

De Commissie wijst erop dat het onderzoek naar de omstandigheden van de opgravingen geheel is gebaseerd op koloniale bronnen. Slechts indirect komt men iets te weten van de houding en standpunten van de lokale bestuurders en inwoners. De Commissie acht het van belang aandacht te vestigen op deze 'stiltes' in de bronnen, waardoor de perspectieven van direct betrokkenen onderbelicht blijven.

Dubois begon zijn opgravingen op Sumatra als medisch officier in dienst van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL). In 1889 werd Dubois ter beschikking gesteld van het Nederlands-Indische Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid om in die hoedanigheid zijn expedities te vervolgen. Dubois werd bij zijn werkzaamheden blijvend ondersteund door twee korporaals van het KNIL, die toezicht hielden op betaalde opzichters, lokale arbeiders en een grote groep van dwangarbeiders.⁹¹

De Commissie stelt op basis van het NIOD-rapport vast dat de opgravingen plaatsvonden in de context van een koloniaal systeem dat gestoeld was op geweld, uitbuiting en ongelijke machtsverhoudingen. Dubois voerde zijn werkzaamheden uit onder verantwoordelijkheid en ten

⁹⁰ Bijlage 5, pag. 11.

⁹¹ Bijlage 2, pag. 3-4.

dienste van het Nederlandse koloniale regime in de Indonesische archipel, waarbij hij actief gesteund werd door het KNIL, ook toen hijzelf formeel niet meer als medisch officier werkzaam was.

Voorts overweegt de Commissie dat bij de opgravingen gebruik gemaakt werd van vele dwangarbeiders die onder toezicht van twee korporaals van het KNIL onder zeer zware omstandigheden tewerk werden gesteld. Dubois zelf omschreef de opgravingslocatie bij Trinil als 'Java's hel'.⁹² Uit het onderzoek blijkt dat deze uitbuiting van de lokale bevolking resulteerde in vlucht, ziekte en soms ook overlijden van (dwang)arbeiders.⁹³

Daarnaast blijkt uit het NIOD-rapport dat veel vindplaatsen van fossielen bekend waren bij de lokale bevolking. Dubois gebruikte deze lokale kennis voor zijn onderzoek. Zo verwees hij in zijn correspondentie naar een vindplaats die door de bevolking aangeduid werd als 'slagveld van reuzen'.⁹⁴ Dergelijke aanduidingen wijzen erop dat de vindplaatsen van fossielen van bijzondere, en soms zelfs mythologische, betekenis waren voor de lokale gemeenschap. De betekenis van fossielen kon tevens een economische achtergrond hebben, zoals Moeliono in zijn rapport aangeeft: 'as treasures having economic values to be traded to Chinese merchants or European scientists'.⁹⁵ De NIOD-onderzoekers vonden meerdere aanwijzingen dat de lokale bevolking, hoewel soms behulpzaam, lang niet altijd bereid was om vindplaatsen van fossielen bekend te maken aan Dubois en zijn korporaals. De Commissie wijst er in dit kader op dat de informatie over medewerking en tegenwerking van de bevolking afkomstig is uit correspondentie tussen Dubois en zijn korporaals en dus een eenzijdig perspectief biedt.

Toch zijn in deze bronnen aanwijzingen voor verzet tegen de opgravingen door de lokale bevolking te vinden. Uit de correspondentie van Dubois blijkt dat het team van Dubois in dergelijke gevallen niet schroomde om de bevolking onder dwang en dreigementen alsnog te bewegen de vindplaatsen aan te wijzen.⁹⁶ Voorts was er soms sprake van 'diefstal' van fossielen door de lokale bevolking.⁹⁷

Wat er zij van de motieven voor het wegnemen en/of verborgen houden van fossielen door de lokale bevolking, de Commissie ziet hierin wel een weigering in te stemmen met de opgravingen en het wegvoeren van de fossielen. De Commissie wijst erop dat ook indien bronnen melding maken van medewerking van de lokale bevolking aan de opgravingen, deze opgravingen plaatsvonden onder verantwoordelijkheid en ten dienste van het Nederlandse koloniale regime in de Indonesische archipel, actief gesteund door het KNIL.

Het NIOD heeft historische foto's en kaarten geraadpleegd die de aanwezigheid van rijstvelden en agrarische activiteit suggereren aan de oevers van de rivier waar de opgravingen plaatsvonden. Hoewel het juridisch onderzoek niet heeft uitgewezen wie precies de eigenaar was van de grond waaruit de fossielen werden opgegraven, is het volgens jurist Moeliono aannemelijk dat uitgaande van het Regerings-Reglement 1854 het eigendomsrecht van de lokale bevolking van de grond op basis van het adatrecht werd erkend en dat compensatie aan de lokale bevolking verschuldigd was.⁹⁸ In dit verband wijst de Commissie nog op het feit dat de Javaanse onderzoeker Raden Saleh dergelijke compensatiebetalingen in omliggende gebieden wel degelijk verrichtte. Bij het NIOD-onderzoek zijn

⁹² Bijlage 3, pag. 32.

⁹³ Bijlage 3, pag. 31.

⁹⁴ Bijlage 3, pag. 24.

⁹⁵ Bijlage 4, pag. 8.

⁹⁶ Bijlage 3, pag. 32.

⁹⁷ Bijlage 3, pag. 32.

⁹⁸ Bijlage 4, pag. 9.

geen bewijzen gevonden dat Dubois compensatie aan landeigenaren heeft betaald. De Commissie acht het aannemelijk dat hierdoor rechten van particulieren of gemeenschappen geschonden zijn.

Hoewel het onderzoek van Naturalis, het NIOD, Moeliono en Jansen met name gericht was op de opgravingen op Java, in het bijzonder op de opgravingen bij Trinil in het regentschap Ngawi, is aannemelijk dat de situatie bij de opgravingen elders op Java en op andere plekken in Indonesië vergelijkbaar was. Ook daar werd het koloniaal regime gekenmerkt door geweld, uitbuiting en ongelijke machtsverhoudingen. Ook bij deze opgravingen maakte Dubois gebruik van toezichhouders in dienst van het KNIL en van lokale (dwang)arbeiders. Uit het NIOD-rapport blijkt dat de omstandigheden bij andere opgravingen op Sumatra en Java nog slechter waren dan in Trinil.⁹⁹ Er is voor de Commissie dan ook geen reden om het teruggaveverzoek van fossielen afkomstig van andere plekken in Indonesië anders te beoordelen dan de fossielen opgegraven bij Trinil in het regentschap Ngawi.

In het licht van het uitgangspunt van herstel van onrecht, vormen de omstandigheden waaronder de verzochte objecten zijn verkregen een belangrijke factor. De Commissie wijst in dit kader op de volgende in de onderzoeksrapporten genoemde omstandigheden. De opgravingen vonden plaats onder verantwoordelijkheid en ten dienste van het Nederlandse koloniale regime in de Indonesische archipel, waarbij het koloniale leger een cruciale rol speelde. Daarnaast waren de vindplaatsen van fossielen bekend bij de lokale bevolking. Deze fossielen hadden voor hen een spirituele en economische betekenis. Uit het onderzoek blijkt dat de lokale bevolking geregeld weigerde om het team van Dubois naar de vindplaatsen te leiden en dat in dat geval dwang en dreigementen gebruikt werden om de lokale bevolking te bewegen alsnog de vindplaatsen aan te wijzen. Ook zijn er duidelijke aanwijzingen van weerstand onder de lokale bevolking om de fossielen af te staan. Voorts concludeert de Commissie, onder verwijzing naar de overwegingen onder 6.4.1, dat de opgravingen deels werden verricht op gronden waarop de lokale bevolking op enigerlei wijze aanspraak kon maken. Het is aannemelijk dat de lokale bevolking ook eigendomsrechten op delen van de grond en daarmee op de opgegraven fossielen kon doen gelden. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat compensatie is betaald.

De Commissie is van oordeel dat de voorgaande feiten en omstandigheden aannemelijk maken dat de fossielen tegen de wil van de bevolking zijn weggenomen en dat de bevolking hiermee onrecht is aangedaan.

6.5 De gevolgen van het onvrijwillig verlies van de Dubois-collectie

De Commissie stelt vast dat in herhaalde publieke uitingen en repatriëringsverzoeken in de jaren dertig, vijftig en zeventig van de twintigste eeuw herhaaldelijk werd gewezen op het wetenschappelijke en historische belang van de collectie voor Indonesië. Het ontbreken van deze unieke collectie in Indonesië had en heeft een negatieve impact op de ontwikkeling van wetenschappelijk onderzoek in Indonesië.¹⁰⁰ Mede in dat verband werd bij voortduring door Nederlands-Indië en later de Republiek Indonesië voor teruggave van de collectie gepleit.¹⁰¹

De Commissie erkent op grond van het in paragraaf 5 genoemde onderzoek dat de omvang, diversiteit en kwaliteit van de collectie, de collectie enig in zijn soort maakt. De Commissie erkent ook

⁹⁹ Bijlage 3, pag. 28.

¹⁰⁰ Bijlage 3, pag. 73.

¹⁰¹ Bijlage 3, pag. 74 en 91.

de grote wetenschappelijk waarde van de collectie.¹⁰² Dubois en andere onderzoekers hebben belangrijke waarde toegevoegd aan de specimina. De wetenschappelijke omgang met de collectie heeft haar neerslag gevonden in objectdossiers, archieven, correspondentie en andere contextuele documentatie: de zogenoemde metadata.

De Dubois-collectie ontleent grote waarde aan haar belang voor het wetenschappelijk onderzoek dat ermee wordt verricht. De metadata maken derhalve een integraal onderdeel uit van de collectie. De toevoeging van waarde door Dubois en andere onderzoekers was slechts mogelijk door onvrijwillig bezitsverlies van de specimina door de latere Republiek Indonesië, de rechtsopvolger van Nederlands-Indië.¹⁰³ Het is aannemelijk dat dit een negatieve impact heeft gehad en nog steeds heeft op de ontwikkeling van de paleontologie en de opleiding van wetenschappers in Indonesië.

De Commissie is dan ook van oordeel dat naast de teruggave van de collectie ook de metadata in het kader van herstel van onrecht aan de Republiek Indonesië ter beschikking dienen te worden gesteld.

Conclusie

De Commissie is op basis van de gegevens zoals vervat in de onderzoeksrapporten van oordeel dat aannemelijk is dat de Dubois-collectie nooit eigendom van de Nederlandse staat is geworden. Daarnaast is de Commissie van oordeel dat de omstandigheden waaronder de fossielen zijn verkregen het aannemelijk maken dat ze tegen de wil van de bevolking zijn weggenomen en dat de bevolking hiermee onrecht is aangedaan.

De Commissie is voorts van oordeel dat de metadata een integraal onderdeel uitmaken van de Dubois-collectie en deze derhalve in het kader van herstel van onrecht eveneens en op gestructureerde wijze aan de Republiek Indonesië ter beschikking dienen te worden gesteld.

7. Het advies

De Commissie heeft het teruggaveverzoek beoordeeld en adviseert de Minister tot onvoorwaardelijke teruggave van de Dubois-collectie in beheer van Naturalis Biodiversity Center, zoals gespecificeerd in bijlage 1, en beschikbaarstelling van de bij de collectie behorende metadata aan de Republiek Indonesië.

Dit advies is vastgesteld door de Commissie Koloniale Collecties op 5 september 2025.

De voorzitter

De secretaris

Mr. Lilian Gonçalves-Ho Kang You

Mr. drs. Jona Mooren

¹⁰² Bijlage 2, pag. 5.

¹⁰³ Bijlage 3, pag. 76.

Bijlagen

Bijlage 1 Lijst van specimina

Bijlage 2 Rapport van Naturalis Biodiversity Center

Bijlage 3 Rapport van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies

Bijlage 4 Rapport van dr. T.P. Moeliono

Bijlage 5 Rapport van prof.mr. J.E.Jansen

Bijlage 6 Reactie van Naturalis Biodiversity Center op de rapporten